

Circus cyaneus

(L., 1766)

Błotniak zbożowy

Rząd: szponiaste, podrząd: jastrzębiowce, rodzina: jastrzębiowate

Status występowania w Polsce

Nieliczny gatunek lęgowy obszarów nizinnych kraju. Sporym stopniem spotykany zimą.

Opis gatunku

Błotniak zbożowy jest ptakiem porównywalnym wielkością z jastrzębiem. Wielkość: długość ciała ok. 50 cm, rozpiętość skrzydeł ok. 120 cm, masa ciała ok. 350 g (samce) i ok. 530 g (samice). W locie widoczne są wydłużony tułów oraz dość szerokie, długie skrzydła. Podobnie jak u innych błotniaków, u tego gatunku również występuje dymorfizm płciowy. Samiec ma popielaty wierzch ciała, głowę i pierś, ubarwienie to kontrastuje z białym brzuchem i nasadą ogona. Końce skrzydeł są czarne. Od spodu widoczne czarne zakończenia lotek 2. rz., tworzące czarny skraj skrzydła. Samica jest nieznacznie większa od samca i generalnie cała brązowa. Rozpoznawanie samic jest trudne i wymaga dużego doświadczenia. Ptaki młode upierzeniem przypominają dorosłą samicę, jednak nie mają wyraźnego prążkowania na nogawicach (piórach opadających na nogi), a spód ich lotek 2. rz. jest ciemny.

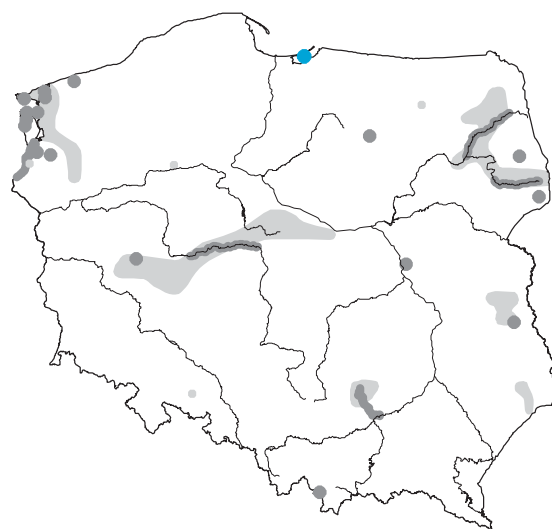
Możliwość pomyłki z innymi gatunkami

Błotniaka zbożowego można najczęściej pomylić z błotniakiem łąkowym *Circus pygarrus* (A084) i błotniakiem bladym *Circus macrourus* (A08). Jest on wyraźnie większy i bardziej krępy od tych gatunków. Samiec jest charakterystycznie ubarwiony: od samca błotniaka łąkowego odróżnia go brak ciemnych pasów na skrzydłach, a od samca błotniaka bladego rozległe czarne zakończenia skrzydeł. Samice są bardzo trudne do identyfikacji. W krajowym piśmiennictwie szczegółowe omówienie rozpoznawania błotniaków: zbożowego, łąkowego i bladego podają Lontkowski i Skakuj (1994).

Biologia

Tryb życia

Zwykle spotykane pojedynczo, jedynie w okresie rozrodczym tworzą związki, które po skończonych lęgach rozpadają się. W okresie wędrówek i zimowania mogą tworzyć zbiorowe noclegowiska. Typowy gatunek terenów otwartych. Jego rewiru łowieckiego są stosunkowo rozległe i obejmują zarówno

tereny podmokłe, jak i pola uprawne. Najczęstszym sposobem polowania tego gatunku jest wolny lot patrolowy na niskiej wysokości i spadanie z nienacka na ofiarę.

Lęgi

Błotniak zbożowy zazwyczaj gnieździ się pojedynczo, wyjątkowo w luźnych skupieniach. Dojrzałość płciową osiąga w 2. lub 3. roku życia. Na lęgowiska w Polsce przybywa w kwietniu. Błotniaki zbożowe są monogamiczne, natomiast w korzystnych warunkach pokarmowych może wystąpić poligynia. Samce po przylocie odbywają widowiskowe loty tokowe, które obok karmienia godowego są jednym z kryteriów wyboru danego partnera. Kopulacja odbywa się najczęściej po karmieniu godowym. Gniazdo na ziemi, w gęstej roślinności, zazwyczaj buduje samica. Budowa trwa 10–15 dni. Samica w maju znosi 4–6 jaj, które są wysiadywane przez 29–31 dni. W tym czasie zadaniem samca jest karmić wysiadującą samicę, a przekazywanie ofiar odbywa się zazwyczaj w powietrzu. Podobnie jak u innych błotniaków pisklęta wykluwają się asynchronicznie, w odstępach 1–3-dniowych i opuszczają okolice miejsca gniazdowego po ok. 40 dniach. Błotniaki zbożowe mają tylko jeden lęg w ciągu roku.

Wędrowki

W Polsce wędrowka wiosenna rozpoczyna się w marcu i trwa do pierwszej dekady maja, z największym nasileniem w pierwszej połowie kwietnia. Większość ptaków przelatuje pojedynczo, wyjątkowo w niewielkich grupkach. Ptaki lecą szerokim frontem. Poza lęgówiskami pierwsze ptaki pojawiają się pod koniec lipca, okres dyspersji polęgowej trwa do września i płynnie przechodzi w wędrowkę jesienną, osiągającą szczyt w połowie października. Przelot jesienny kończy się pod koniec listopada.

Zimowanie

Błotniak zbożowy jako jedyny z błotniaków regularnie zimuje w niewielkiej liczbie we wszystkich regionach kraju, zwłaszcza w zachodniej części Polski, wykorzystując doliny rzeczne i torfowiska oraz pola uprawne. Zauważono, że we wschodniej i północnej części kraju częściej zimują samce niż samice. Błotniaki zbożowe w okresie wędrowek i zimowania spędzają noc na zbiorowych noclegowiskach, skupiających do kilkunastu ptaków, wykorzystując platformy noclegowe, którymi są kopce zbudowane ze szczątków roślinnych. Większość noclegowisk w Polsce zlokalizowana była w roślinności szuwarowej na torfowiskach, stawach rybnych i zarośniętych łąkach. Populacja zachodnioeuropejska jest osiadła, jedynie ptaki z północnego areatu przenoszą się na południe, docierając nielicznie aż do okolic basenu Morza Śródziemnego i Bliskiego Wschodu.

Pokarm

Błotniak zbożowy poluje głównie na gryzonie i małe ptaki. W okresie lęgowym duży udział w jego pokarmie stanowią ptaki wróblowe, takie jak świergotek łąkowy, skowronek, szpak, piecuszek, potrzos. Jednak zasadniczym jego pożywieniem, zwłaszcza w okresie zimowym, są małe ssaki, a w szczególności nornik zwyczajny, od którego cyklu liźności gatunek ten jest uzależniony.

Występowanie**Siedlisko**

Gatunek preferuje tereny otwarte, zwłaszcza torfowiska i użytki zielone w dolinach rzecznych z niską roślinnością, unika terenów wyżynnych i górskich. W okresach wędrowek i zimowym spotykany również na gruntach ornych. Wyjątkowo zakłada gniazda w uprawach zboża.

Siedliska z załącznika I Dyrektywy Siedliskowej, które mogą być istotne dla gatunku

6410 Zmienneowilgotne łąki trzęślicowe (*Molinion*)

6510 Niżowe i górskie świeże łąki użytkowane ekstensywnie (*Arrhenatherion elatioris*)

7210 Torfowiska nakredowe (*Cladietum marisci*, *Caricetum buxbaumii*, *Schoenetum nigricantis*)

Rozmieszczenie geograficzne

Błotniak zbożowy jest szeroko rozmieszczony, zasiedla całą Europę i północną część Azji aż po Kamczatkę. Zimuje w Europie, północno-zachodniej Afryce, południowej i wschodniej Azji aż do Japonii. Obecnie nie wyróżnia się podgatunków.

Rozmieszczenie w Polsce

W Polsce efemeryczne stanowiska lęgowe zlokalizowane są na całym niżu w dużym rozproszeniu. Większe skupienia tworzy na dolnej Odrze, nad Biebrzą, Narwią oraz w południowej części Wielkopolski. Regularnie gniazduje w dolinie Warty (głównie na odcinku Uniejów – Santok) oraz w Szczecińskim.

Status ochronny

Ochrona gatunkowa w Polsce: gatunek objęty ochroną ścisłą, wymagający ochrony czynnej (Dz U z 2004 r. Nr 220, poz. 2237)

Polska czerwona księga zwierząt (2001): VU gatunek narażony na wyginięcie

Status zagrożenia w Europie: S gatunek niezagrożony, którego status ochronny jest prawdopodobnie odpowiedni
BirdLife International: SPEC 3

Dyrektywa Ptasia: Art. 4.1, załącznik I

Konwencja Berneńska: załącznik II

Konwencja Bońska: załącznik II

Występowanie gatunku na obszarach chronionych

Pojedyncze pary w niektóre lata wykorzystują obszary chronione w celu założenia gniazda np. w Biebrzańskim i Narwiańskim PN lub w rez. „Beka” przy ujściu Redy, jednak ze względu na rzadkość i brak przywiązania do stałych lęgówisk żaden z tych obszarów nie spełnia istotnych funkcji w ochronie tego gatunku w Polsce.

Rozwój i stan populacji

Europejska populacja lęgowa błotniaka zbożowego oceniana jest na 22 000–31 000 p. Najliczniej gatunek ten zasiedla Rosję (15 000–20 000 p.), Francję (2500–4000 p.), Finlandię (2000–4000 p.), i Szwecję (800–1100 p.).

Ocenę stanu populacji i trendów zmian liczebności gatunku utrudnia jego rozproszenie po całym kraju, niestąłość miejsc gniazdowania i brak równoczesnej kontroli miejsc gniazdowych w tym samym roku. Obecnie liczebność w kraju błotniaka zbożowego ocenia się na zaledwie 30–40 p. Największe skupienia lęgowych ptaków występują na Pomorzu Zachodnim i w Wielkopolsce. Podczas kompletowania bazy obszarów ptasich do sieci Natura 2000 gatunek ten zanotowano jako lęgo-

wy w latach 90. w następujących ostojach: na Pomorzu Zachodnim – Zalew Szczeciński, Zalew Kamieński, Delta Świny, Jezioro Miedwie, Jeziora Wełtyńskie, Bagna Rozwarowskie, Łąki Skoszewskie, Dolina Dolnej Odry, Jezioro Świdwie, Ostoja Wkrzańska, Wybrzeże Trzebiatowskie; w Wielkopolsce – Dolina Środkowej Warty i Wielki Łęg Obrzański; na Mazurach – Puszcza Napiwodzko-Ramucka, na Podlasiu – Dolina Górnej Narwi, Dolina Biebrzy, Puszcza Knyszyńska i Puszcza Białowieńska, na Mazowszu – Bagno Całowanie i na Lubelszczyźnie – Bagno Bubnów oraz na południu kraju Dolina Nidy i Torfowiska Orawsko-Nowotarskie.

W latach 1995–2002 nad Zalewem Wiślanym obserwowane było zimowe skupienie błotniaków zbożowych złożone z 30–35 os.

Zagrożenia

Główne przyczyny spadku liczebności błotniaka zbożowego w Polsce nie są poznane. Obecnie krajowa populacja jest szczątkowa (w Polsce znajduje się wschodni skraj zasięgu gatunku) i szereg lokalnych czynników, takich jak np. nielegalny odstrzał czy zwiększona presja ze strony lisa, mogą niekorzystnie wpływać na jej przetrwanie. Jednakże można wskazać, że gatunkowi temu zagraża w kraju:

- utrata siedlisk łęgowych w wyniku zmian reżimu hydrologicznego rzek, zmieniających częstość i długość zalewów w dolinach rzecznych;
- utrata siedlisk gniazdowych w wyniku zmniejszania się powierzchni ekstensywnie użytkowanych łąk i pastwisk w dolinach rzecznych na rzecz pól uprawnych. Część przesuszonych, otwartych łąk została porzucona przez użytkowników z powodów ekonomicznych i podlega zarastaniu w wyniku naturalnej sukcesji;
- utrata siedlisk gniazdowych w wyniku osuszania śródpolnych zbiorników wodnych i torfowisk;
- zwiększona presja drapieżników niszczących lęgi (przede wszystkim lisa), wynikająca z łatwiejszego dostępu do gniazd, spowodowanego obniżeniem poziomu wody na torfowiskach.

Dla uniknięcia nieporozumień wynikających z możliwości odmiennego rozumienia zapisów powyższego tekstu przez osoby należące do różnych grup zawodowych, należy go interpretować w duchu zapisów zamieszczonych w części wstępnej Poradnika (str. 19).

Propozycje odnośnie do zarządzania

Należy:

- poważnie ograniczyć plany zabudowy hydrotechnicznej dolin rzecznych i plany przekształceń reżimu hydrologicznego rzek;
- w uzasadnionych przyrodniczo przypadkach wprowadzić korektę instrukcji gospodarowania wodą na zbior-

nikach już istniejących, tak by w dolinie rzeki poniżej piętrzenia utrzymane zostały okresowe zalewy wiosenne;

- użytkować doliny rzeczne zgodnie z dotychczasową ewidencją gruntów;
- na polderach zastąpić przepompownie odwadniające przepompowniami odwadniająco-nawadniającymi (dotyczy niektórych rzek niżowych, a szczególnie Warty Środkowej);
- wykluczyć osuszanie torfowisk i niecek jeziornych na obszarach pozadolinnych;
- ograniczyć pewne formy antropopresji (turystyka i rekreacja) na obszarach łąkowych oraz przyjeziornych i przyzalewowych;
- protegować ekstensywne rolnictwo, zwłaszcza użytkowanie łąk i pastwisk; wprowadzić ekstensywne użytkowanie łąk i pastwisk również na łęgowskich objętych ochroną przestrzenną (parki narodowe, parki krajobrazowe, rezerwy przyrody).

Dla uniknięcia nieporozumień wynikających z możliwości odmiennego rozumienia zapisów powyższego tekstu przez osoby należące do różnych grup zawodowych, należy go interpretować w duchu zapisów zamieszczonych w części wstępnej Poradnika (str. 20).

Propozycje badań

Zbadać:

- rozmieszczenie stanowisk i liczebność populacji łęgowej;
- wybiórczość siedliskową (gniazdową i żerowiskową);
- sukces łęgowy w zależności od warunków siedliskowych;
- wpływ drapieżnictwa na sukces łęgowy;
- rozmieszczenie zimowisk i tras przelotu populacji łęgowej;
- skuteczność czynnej ochrony gatunku.

Monitoring

- coroczna rejestracja wszystkich stanowisk łęgowych;
- stała rejestracja wszystkich spotkań osobników tego gatunku na obszarze kraju.

Bibliografia

- BAZA DANYCH OSO – NATURA 2000. Zakład Ornitologii PAN.
BAZA DANYCH POLSKIEGO ATLASU ORNITOLOGICZNEGO.
Zakład Ornitologii PAN.
- BIRDLIFE INTERNATIONAL/EUROPEAN BIRD CENSUS COUNCIL. 2000. European bird populations: estimates and trends. BirdLife Conservation Series No. 10. Cambridge, 160 s.
- CRAMP S., SIMMONS K. E. L. (red.) 1980. Handbook of the Birds of Europe, the Middle East and North Africa. The Birds of the Western Palearctic. Vol. 2. Hawks to Bustards. Oxford, 687 s.
- KITOWSKI I., WOJTAK E. 1998. Platformy noclegowe błotniaków zbożowych *Circus cyaneus* w okresie pozalęgowym oraz ich wykorzystanie przez inne kręgowce. *Not. Orn.*, 39: 113–115.

- KITOWSKI I., CIERECH A., KISIEL E. 2003. Zanik noclegowisk błotniaka zbożowego *Circus cyaneus* na Lubelszczyźnie. *Not. Orn.*, 44: 61–64.
- LONTKOWSKI J., JERMACZEK A. 1988. Przeloty i zimowanie błotniaka zbożowego (*Circus cyaneus*) w Polsce. *Not. Orn.*, 29: 111–121.
- LONTKOWSKI J., SKAKUJ M. 1994. Rozpoznawanie błotniaków: zbożowego (*Circus cyaneus*), łąkowego (*Circus pygargus*) i stepowego (*Circus macrourus*). *Not. Orn.*, 35: 347–371.
- MOKWA T. – dane niepublikowane.
- SIMMONS R. 2000. *Harriers of the World. Their behaviour and ecology.* Oxford, 368 s.
- TOMIAŁOJĆ L. 1990. *Ptaki Polski; rozmieszczenie i liczebność.* Warszawa, 462 s.
- TOMIAŁOJĆ L., STAWARCZYK T. 2003. *Awifauna Polski. Rozmieszczenie, liczebność i zmiany.* Wrocław, 870 s.
- WITKOWSKI J. 2001. *Circus cyaneus* (Linne, 1766) – Błotniak zbożowy. W: Głowaciński Z. (red.) *Polska czerwona księga zwierząt.* Kręgowce. Warszawa, s. 143–145.

Marcin Polak, Jarosław Krogulec